

Hetényi Attila

Jósiás reformációjának mai tanulságai, avagy egy elvetélt reformkísérlet anatómiája

*Vitaindító előadás az MBE Budafokon, 1997. április 11-én
tartott Országos Lelkipásztor-konferenciáján*

Előzetes megjegyzések:¹

1. Először is köszönöm a szolgálat lehetőségét, és az érdekesítő témát. Ma *mindig, mindenütt és mindenki* misszióról beszél². Nem lehet nem észrevenni, hogy benne vagyunk egy történelmi folyamat szinte kényszerű sodrásában. Ez egyrészt Isten kegyelmi adománya, másrészt azonban súlyos történelmi küldetés. Történelmi küldetésen természetesen nem azt értem, hogy a feladatot a történelem róta volna ki ránk, hanem azt, hogy ez a feladat nem egy bárhol és bármikor betölthető általános küldetés, hanem olyan konkrét és mai feladat (egyszersmind lehetőség), ami halaszthatatlan (de halogatható!/): eljátszható, jól és rosszul egyaránt betölthető. Jelen szolgálatomat e nagy és közös feladat parányi részének tekintem, melynek az a küldetése, hogy segítsen a tájékozódási pontok megtalálásában. Az előadás során szeretném megteremteni a szükséges alapokat a mai tanulságok levonásához. Mindazonáltal magát a közvetlen és direkt aktualizálást kerülni fogom, mivel az az előadást követő csoportbeszélgetések témája és feladata lesz. Így a tájékozódási pontok megtalálása a közös feladatnak megfelelően csak közös munka eredménye lehet.

2. Munkám során következetesen és mindig a Biblia szövegéből indultam ki, annak következtetéseit igyekeztem levonni. Egyetlen esetben sem indultam ki egyházunk jelenéből, hogy aztán a szövegből ezt igazoljam, meg- vagy elítéljem. Ilyenformán „minden hasonlóság, csak a véletlen műve lehet”.

3. Jósiás (640–609) reformációjának legfontosabb előzménye az áldott emlékü dédapa, Ezékiás (727–699) reformtörekvése. Természetesen szeretném, ha ezt is bevonnánk vizsgálódásunkba, hogy megállapításainkat minél szélesebb alapokra helyezhessük. A két bibliai reformációban felfedezhető hasonló vonások talán hozzásegítenek bennünket néhány általánosan érvényes következtetés levonásához, és tanácsul vagy éppen figyelmeztetésül lehetnek az utókor hasznára, jelen esetben a miénk.

4. Az egyes szakaszok végén igyekszem provokatív kérdéseket feltenni. Természetesen ezeknek csupán annyi szerepük van, hogy jelzem általuk, hogy aktualitásokat sejtjek az adott pontokon.

I.

Ezékiás és Jósiás reformációjának hasonlóságai és különbségei

Először is általános meggyőződésemet szeretném elmondani a két reformátorról. Júda egész történetében Ezékiás és Jósiás volt a két legpozitívabb király. Ők álltak legközelebb a dávidi mércéhez, és ők voltak leginkább Isten olyan felkent eszközei, akik a nekik jutott feladatnak megfelelően az Úr népe javára töltötték be hivatásukat. Az utókor teljes joggal beszél róluk a legmélyebb tisztelettel. Szent ügyet szolgáltak teljes odaadással, áldozatkészséggel és igyekezettel.

I. Külpolitikai események

1. Mindkét reformációt olyan döntő külpolitikai változások előzték meg, amelyek e két királynak akkora mozgási lehetőséget biztosítottak, amilyen korábban teljesen elképzelhetetlen lett volna az adott térségben.

a/ Ez Ezékiás esetében azt jelenti, hogy bár AsszírIA még hatalma teljében van, de Egyiptom és Babilónia is erősödik. II. Sarrukin/Szargon (721–705) idején a roppant birodalom kiterjedt határainak védelme, és a belső lázadások elfojtása igénybe vették a birodalom minden erejét. „Mindezek miatt Sargon 720 után egyáltalán nem viselt hadat Palesztinában, csak egy tüntető katonai felvonulást rendezett 716/15-ben az Egyiptom folyójáig. Nyughatatlan hűbéresei ezért abba a téves meggyőződésbe estek, hogy olyan hűbérúrral van dolguk, akit nem kell komolyan venni”³. Sarrukin halála után fia, a gyengébb képességű Sin-ahi-eriba/Szanhérib (704–681) trónra kerülésével birodalomszerte megindultak a felkelések. Maga Ezékiás is „*fellázadt AsszírIA királyja ellen és nem szolgálta őt*”⁴. A retorzió 701-ben érkezett el, és Ezékiásnak csak kemény adófizetéssel sikerült Jeruzsálemet megmentenie.

b/ Jósiás idején AsszírIának már lealkonyult. Assur-bani-applu/Asszúrbanipál (669–626) alatt annyi belső villongással és fölkeléssel kellett megvívnia, hogy végül is beleroppant. Júda tehát végre ismét szabad lett.

Az összehasonlító mérleg megvonásához adjuk itt át a szót *John Bright*-nak: Ezékiással kapcsolatban így ír: „A függetlenségért vívott bátor küzdelem, mely Júdának oly sokba került, hiábavaló volt.” Jósiással kapcsolatban viszont ezt mondja: „Júda anélkül, hogy tett volna érte valamit, újra visszanyerte szabadságát.”

- Ezékiásnak érdeme-e a hősiesség – bár eredménytelen – szabadságharc?
- Ami reformot Ezékiás a hit ügyében végrehajthatott, az valóban a szabadságharc gyümölcse volt, vagy csupán a politikai változások adta lehetőségek bölcs kihasználása?
- Jósiasnak érdeme-e az ajándékul kapott szabadság? Vagy inkább abban kell az ő érdemeit látnunk, hogy a szabadságot igyekezett reformációra kihasználni?

A két országrész eltérő történeti fejlődéséből azonban az következik, hogy a kapcsolatfelvétel szükségképpen egyik oldalról sem volt, illetve nem is lehetett problémamentes.

a/ Először is az északi országot ekkor már kevert népesség lakta. Ezek tehát – amikor meg akarják tanulni *e föld Istenének tiszteletét* – talán politikai kényszer hatására, talán ösztönösen, de Jeruzsálem helyett az asszír udvarhoz fordulnak segítségért. Minthogy pedig az udvar – legalábbis egyelőre – kénytelen eltérni Ezékiás északi misszióját, az egyetlen, amit megtehet, hogy lelkesen támogatja az ellenkul-

Asszúrbanipál halála után belső harcok és külső támadások emésztették az asszír birodalom erejét. Közvetlen utóda csak rövid ideig uralkodott, és valószínűleg erőszakos halállal halt meg. Utána a hadsereg fővezére próbálta megszerezni a trónt magának, de Asszúrbanipál másik fiától, Szin-sar-iskuntól vereséget szenvedett. A birodalom bukását azonban Szin-sar-iskun sem tudta feltartóztatni. Kr. e. 626-ban Nabopolassar, a káldeusok vezére vereséget mért az asszír seregre, és Babilon trónjára lépett mint az újbabiloni birodalom megalapítója. Kr. e. 612-ben elesik Ninive. Az asszír seregek maradványai Assur-uballit vezetésével Háránban igyekeztek magukat tartani. Kr. e. 610-ben a babiloniak és szövetségeseik ezt az utolsó erődítményt is bevették. Nekó fáraó 609-ben kísérletet tett arra, hogy Assur-uballitot visszazsitse Háránba, de próbálkozása sikertelen maradt. E hadjárat során ütközött meg Megiddónál Jósias seregével. Az ütközetben Jósias életét vesztette. Nekó Sallum helyett Jósias másik fiát, Eljákimot tette királlyá, Jójákimra változtatva nevét. De Júda mindössze négy évig élt Egyiptomtól függőségben. Az újbabiloni birodalom magának igyekezett megszerezni a fennhatóságot Szíria és Palesztina felett is. Az akkor még trónörökös Nebukadnecar seregei és Nekó fáraó seregei Kr. e. 605-ben Karkemisznél ütköztek meg. Az egyiptomi sereg súlyos vereséget szenvedett, és ettől kezdve Júda Babilónia befolyási körébe került. (Dr. Kürti László)

2. Belpolitikai viszonyok

1. Az itt felvetendő első problémakörrel valójában még a kül- és a belpolitika határán vagyunk. Az *elcsatolt területeken* lakó testvérekkel való kapcsolatfelvétel a nyitás után mind az ezékiási, mind a jósias reformáció idején azonnal felmerült. Méghozzá annyira természetes módon, hogy – noha eddig az északi ország történetével egyáltalán nem foglalkozott – most a Krónikák figyelme is odafordul.

tusz folytatását (2Rg 17:27–28). Így végképp kétirányú kötődés jön létre – részben az izráeli hithez, részben az asszír udvarhoz –, ami természetesen mind a két fél számára egyformán meg fogja nehezíteni a közeledést.

b/ Másodszor nehezítette a közeledést – s vele a reformáció sikerét – az egymásra mutogatás. Ismeretes, hogy az északi ország sokkal konzervatívabb volt, más szóval jobban ragaszkodott a Sínai szövetséghez, mint Jeruzsálem; Jeruzsálem viszont mindvégig hű maradt a Dávid-házhoz, így neki is megvoltak a maga jogos fenntartásai az északiakkal szemben. Ezek a tényezők kétségkívül súlyosan nehezítették a reformáció kibontakozását.

• Mit kellett volna tenni? Lemondani a kapcsolatról a reformáció érdekében?

• Valamiképpen tisztázni – amit éppen a reformtörekvések mutattak meg legvilágosabban – hogy a kezeknek a kölcsönös egymásra mutogatás helyett a közös bűnbánó mellverésre kellene járniuk? Ugyanis (más és más okból ugyan, meg más és más érdekek ellenére, de) oltárokat rombolni, szentfákat kivágni, áldozóhalmokat megszüntetni itt is, ott is egyformán kell.

2. Ám a szorosabban vett *belső erők* is meglehetősen megosztottak. Mindkét reformáció esetében vannak nyomok, amelyek a vidék és a főváros feszültségére utalnak.

a/ Amikor *Ezékiás* – reformációjának részeként – megkísérelt bizonyos kultuszcentralizációt, komoly belső ellenállásba ütközött. Legalábbis a rabsaké 2Rg 18:22-ben írt szavaiból⁵ arra következtethetünk, hogy Asszíria valamiféle elégedetlenséget érzékel Ezékiás missziójával szemben, és ezt akarja megnyergelni. Nincs okunk az asszír hírszerzés információit kétségbe vonni, minden bizonnyal volt Júdában ilyen elégedetlenség. Az egész reformmozgalomból sokan csupán annyit érzékelnek, hogy a főváros és a vidék közt amúgy is meglévő ellentét tovább növekszik.

b/ *Jósiás* apját, Ámont – aki babilonhű politikát folytatott – kétéves uralkodás után a jeruzsálemi (feltételezhetőleg babilonellenes, de mindenképpen reformkövetelő) párt meggyilkolja, mert a függetlenséget kívánja sürgetni. A vidék (עַם הַצִּדְדִּים) viszont nyilván nem ért egyet a függetlenségi politikával – hiszen a szabadságmozgalomnak általában mindig a vidék fizette meg az árát⁶ – így hát azonnal fellépnek, és kivégzik a palotaforradalomban részt vevőket⁷.

• Melyiket kellett volna előnyben részesíteni a másikkal szemben, a vidéket vagy a fővárost? Melyik viszi jobban előre a reformáció ügyét?

• Ha érdekülönbség van, melyik felet kell rábírní, hogy adja fel érdekeit, és saját érdekei ellen cselekedjék?

• Vagy legalább közelíthetők-e az érdekek – s ha igen, miként?

3. A reformáció tömegbázisa

Minden mozgalom sikerét jelentősen befolyásolja, hogy kiket tud megnyerni magának. Egy olyan országos mozgalom mögött, mint a vizsgált reformációk, természetesen széles tömegek állnak. Ez egyben azt is jelenti, hogy tömegbázisuk feltétlenül többretegű.

1. *Ezékiás* reformációjának első és legmegbízhatóbb csoportját azok képezik, akik a történelmi hatások és a prófétai szó nyomán bűnbánatra ébredtek. A történelem eseményei – mindenekelőtt a testvérország pusztulása – nem hagyhatták őket érzéketlenül. A megrendítő eseményt a prófétai szó a hit-től való elhajlással magyarázta.⁸ Ezt úgy látszik, sokan megértették: ezért szükségesnek látták és támogatták Ezékiás város- és templomtisztító reformját.

a/ A király azt is megkísérelte, hogy egy Jeruzsálemben tartandó összirzáeli páskát hirdessen. A déli országban valószínűleg ennek is megvolt a széles körű támogatottsága.

Északon viszont meglehetősen ellentmondásos a helyzet. A megmaradtak között szintén sokan a saját bőrükön érezték Ámósz szavainak igazát. Innen is kikerül tehát egy réteg, amely belátja a reformáció szükségességét. Mások viszont nyílt cinizmussal fogadják a követeket.⁹ Ennek éppúgy oka lehet a kiábrándultság (csalódás a hitben), mint ahogy lehet az észak-izráeli vallás eltérő, hagyományos formáihoz való ragaszkodás is. Mindenesetre egy bizonyos ellenzéki tömegbázis létével feltétlenül számolnunk kell.

b/ Mikor *Ezékiás*, reformációjának részeként, bizonyos kultuszcentralizációt is megkísérelt, hamarosan kiderült, hogy a köznép még nem érett a reformra. Hiába voltak sokan, akik sürgették a reformációt, nem voltak készek megfizetni az árát. Illetve csak addig voltak hajlandók elmenni, amíg az ügy érdekei egybeestek személyes érdekeikkel.

c/ A reformáció tömegbázisa legjobban akkor szélesedett ki, amikor frigyre lépett a nemzeti mozgalommal. Valószínűleg mindig és mindenütt sokkal több a hazafiak száma, mint az igaz megtérőké.¹⁰

2. *Jósiás* idején a nép várja a reformációt, hisz elégedetlen a jelennel. Egyrészt állandóan azt hallja, hogy *Jhwh* örök hűséget kötött a Dávid-házzal, másrészt azt tapasztalja, hogy a jelen erre egyértelműen rácsafol. *J. Bright* szerint a köznép meglehetősen egyszerűséggel oldotta fel magában ezt a feszültséget: mivel az éppen uralkodó dávidida király miatt van így, ahogy van, a megoldás kézenfekvő: el kell mozdítani a királyt, és megoldódnak a bajok. Ámont – mint már említettük – kétéves uralkodás után meg is ölik.

• Az eredményes megújuláshoz elég-e a vezetők iránti elégedetlenség? Milyen szakadék, átjárhatóság vagy átjárhatatlanság van az elégületlenség és a bűnbánat között?

a/ Egyebekben *Jósiás* reformációja mögött is szinte pont-ról-pontra megtaláljuk ugyanazokat a bázisrétegeket, amelyeket *Ezékiásé* mögött látunk (összinté bűnbánók, érdekhajászok, nacionalisták, patrióták).

b/ Amennyire szükséges bibliai forrásaink alapján következtethetünk, már az északi ország pusztulása körüli időben, tehát *Ezékiás* korában elindult egy fontos mozgalom, amely prófétai hittel vizsgálta a történelem eseményeit, illetve ezen a háttéren az ország lehető sorsát. Az ősi hithez ragaszkodni akaróknak ezt a mozgalmát nevezi az utókor *deuteronomizmusnak*. *Jósiás* korára ez a mozgalom még inkább megerősödött. Annak titka, hogy ez a reformáció eredményesebb volt az előzőnél, részben talán ebben kereshető.

c/ Van azonban *Jósiás* reformációjának még egy másik igen csodálatos, pozitív vonása *Ezékiás* reformációjához képest: a jeruzsálemi papsággal el tudta fogadtatni, hogy a centralizáció miatt kenyér nélkül maradt vidéki papsággal saját kárára is osztozzék. Feltételezhetőleg ez is döntően segítette a reform sikerét: a kultuszcentralizáció megvalósult.

• Mi az a magasabbrendű érdek, amely rábírhata arra, hogy alávessük neki közvetlen személyes érdekünket.

• Kultuszi reformra olykor feltétlenül szükség van, de elég-e ott, ahol Isten mélyreható megtérést sürget?

4. A külföldbe vetett bizalom

Nem kétséges, hogy mindkét reformáció idején jelentős volt az a bátorítás, amelyet Júda királyai a környező kis népekkel való szövetségéstől, és főleg Egyiptomtól vártak és kaptak. Ezékiás idején ehhez jött még Babilonia is. Ha meghallgatjuk a rabsaké mondanivalóját¹¹, vagy éppen Nékó fáraó Jósiáshoz intézett szavait: „Isten parancsolta, hogy siessek, állj félre az Isten elől, aki velem van, hogy el ne pusztítson”¹², akkor látnunk kell, hogy a külföld diplomatai pontosan tudják, milyen hangot kell megütniük, amikor Júdával beszélnek. Az azonban ennek ellenére sem lehet kérdés, hogy a reformáció tömegbázisából Egyiptom a kegyeskedő hang ellenére nem a reformáció tulajdonképpeni rétegét, hanem a nemzetieskedő réteget tudta leginkább elérni és befolyásolni.

- Melyek azok a kegyeskedő hangok, amelyek ma szólnak, és a megújulni akaróknak mely rétegét érik el (tévesztik meg) leginkább?

5. A reformáció teológiai háttere

1. Amint azt a Deuteronomium megörökíti, Mózes az ígért föld határainál elmondta, hogy azt a földet, amelyre bemenendők, nemcsak elnyerni, hanem elveszíteni is lehet. Jósiás korának legjelentősebb teológiai mozgalmát azok képezték, akik idején megsejtették, hogy ez az intelem, soha nem volt olyan aktuális, mint éppen az ő napjaikban. A mozgalom prófétai ihletésű tagjai már akkor érezték az összeomlás előszeleit, amikor kortársaik még a régi nagy birodalom álom-ábrándjában éltek. Azt is világosan látták, hogy egyetlen eszközük van a bajok hártására: a megtérés és a hit.

2. Nem kérdés, hogy a végeredmény szempontjából mennyire fontos, milyen a reformátor vezetők kapcsolata a prófétákkal, és *teológiailag* milyen stabil az egész mozgalom? Ezt könnyű belátnunk, ha arra gondolunk, hogy a két királyság történetének hozzávetőlegesen 350 éve alatt a prófétákat nem egyetlen elosztásban támasztotta az Úr, hanem az összes ismert és datálható próféták háromnegyedét két időpont (az északi ország bukása és Jeruzsálem eleste) idején küldte.

a/ Ezékiás a hit hűséges embere, egyszersmind azonban égő szívével hazafi. Ezért aztán nem is mindig érzi, hogy ez két különálló tényező, és főleg nehezen találja meg a kettő egészséges egyensúlyát. Szüksége van tehát a prófétai segítségre. Ézsaiás mellette áll. Néhány esetben sikerül is visszatartania olyan kockázatos lépésektől, amelyekhez a király más – feltételezhetőleg szintén hívő lelkületű – munkatársaitól bátorítást kapott. Annyi azonban bizonyos, hogy végül is a tömegbázis nyomására, vagy legalábbis azzal megtámogatva, a nacionalista elemek győzedelmeskednek. Így egyrészt saját maga kénytelen jóvátételbe adni azokat az aranykincseket, amelyeket korábban ő adományozott a templomnak; másrészt amint a lákisi tömegsír (benne vagy másfélezer ember csontvázával) mutatja, óriási gyümölcstelen véráldozatot hozott.

- Egy királynak nem lehet könnyű eldöntenie, hogy politikai kérdésekben maga döntsön, stratégiáira és diplomataira hallgasson-e, vagy teológusaira.

b/ Jósiás – mint jellemének ismeretében várható – nyitott volt az újonnan megtalált könyv igéi felé. Nyitottnak mondható a prófétai szóra is, hiszen a könyv igéi hallatán azonnal Hulda prófétaasszonyhoz küld. Azt, hogy nem Jeremiáshoz, még meg tudjuk magyarázni a próféta fiatalágával, az azonban mégis meglepő, hogy ha csak Jósiás magatartásán meg a Királyok és a Krónikák könyve beszámolóin kellene tájékozódunk, egyszerűen semmit sem tudnánk arról, hogy abban a korban élt egy Jeremiás nevű és formátumú próféta is. Ez bizonyos értelemben megfordítva is igaz. Jeremiásról tudjuk ugyan, hogy személy szerint pozitív véleménye volt Jósiásról.¹³ Mégis, ha csupán Jeremiás könyve volna az egyetlen rendelkezésünkre álló kútfő, abból se tudnánk meg, hogy volt az ő korában valamiféle nagyszabású reformmozgalom is. Igehirdetéseinek ismeretében valószínűsíthető, hogy kevés ideig lelkesítette ugyan a reformáció, hamarosan észre kellett azonban vennie, hogy a megújulás eszméi más olyan eszmékkel elegyednek, amelyek látszólag sok-sok támogatót megnyernek az ügynek, valójában mégis elfojtják a lényegét, és biztosan lehetetlenné teszik a tartós eredményt.

II.

A reformáció mérlegének megvonása

1. A reformáció mibenléte

Itt az ideje, hogy megkíséreljük magának a reformációnak a mibenlétét megfogalmazni. Bár tudjuk, hogy a hit minden reformálódása és minden missziós megújulás e világi körülmények között, tőlük elizolálhatatlanul megy végbe, ahhoz, hogy a mozgalomnak legalább a fő hitjellemezőit felvázolhassuk, el kell tekintenünk a nacionalizmustól, mellékérdékektől és egyéb hordalékanyagtól.

1. Amikor a Biblia Ezékiás dicséretes reformációjának mibenlétét megfogalmazza, a szövegezésben látnivaló a tudatos ellentétképzés szándéka: érzékeltetni akarja, hogy Ezékiás pontosan a fordítottját csinálta mindannak, amit a hithez hűtlen elődei elkövettek, és amiért a testvérállam el is pusztított: „ez pedig azért történt, mert... olyan dolgokat találtak ki Izrael fiai, amelyek nem voltak méltók... az Úrhoz: áldozóhalmokat építettek maguknak... szent oszlopokat és szent fákat állítottak maguknak... ott tömjéneztek...”¹⁴ Ezékiásról ezt olvassuk: „Ő szüntette meg az áldozóhalmokat, összeűzta a szent oszlopokat, kivágatta a szent fákat, és darabokra törette a rézkígyót, amelyet Mózes készített, mert Izrael fiai mindaddig annak tömjéneztek...”¹⁵

2. Jósiás király – akiről azt olvassuk, hogy a maga részéről eleve azt tette, amit jónak lát az Úr – a megtalált könyv alapján újra tájékozódik, és úgy találja, hogy messze alatta maradnak az előirt normáknak. Ennek nem a hatalom minden lehetséges eszközével igyekszik érvényt szerezni, hanem személyes elkötelezettség vállalással (szövetség az Úrral), és a népnek a szövetségbe vonásával.

3. Jósiás reformációjának fő mozzanatai:

- a/ belső elköteleződés,
- b/ ennek ünnepélyes kinyilvánítása,
- c/ a ráépülő gyakorlat: a megújulási mozgalom. A „megújulás” szó néha megtéveszt. Itt nem új elemek felvételéről van szó, hanem az Úr iránti megújult

buzgóságról. Ez a korábban beszűrődött idegen elemek tudatos, következetes és alapos kiküszöbölésében nyilatkozik meg. Kétféle tisztogatás folyik. Bár bizonyos értelemben rokonok, mégis érdemes elkülöníteni őket. Tisztogatás...

α) ...a pogány elemektől – a szövegekben meglepő módon nem az asszír istenségek nevei szerepelnek (az elnyomó szimbólumrendszere ritkán kedves, használata kényszerű), hanem kanaániaké (önkéntes átvétel / kultúrközösségi áthatás);

β) ...a Jhwh-vallás elhajlásaitól (szünkretizmus) – ezek jó része úgy került be, hogy a növekvő dávidi/salamoni birodalom egy sereg olyan alattvalót fogadott magába, akik nem született izráeliek voltak. Máságuk először kényszerűen elfogadtatott („ugyan ne legyünk már olyan szűkkeblűek!”), aztán ösztönösen és észrevétlenül hatott, végül természetesennek tűnt.

2. A reformáció maradandó értékei

1. Az a teológiai szemlélet, amely a hit fellazulásában és eltévelyedéseiben látta a katasztrófa okát, ezzel szükségképpen – bár ha csupán indirekte – azt is kimondja, hogy a sikeres reformáció eredménye az ország megmentése lenne a csódtól. Jósias ezért folytatott heroikus küzdelmet.

2. Bár Hulda ajkáról hallania kell, hogy a talált könyv szellemében az ítélet mindenképpen utol fogja érni Júdát, a reformot továbbviszi. (Lehet-e a hitnek más útja?) Ennek az lett az eredménye, hogy az a nemzedék, amely ráállt Isten szövetségére, békében élhette le életét egy olyan korban és területen, amely állandóan a nagyhatalmak átvonulási területe, és politikájuk játékszere volt.

3. Mindkét reformáció megszűnik vezetőjének halálával (elgondolkodtató!!!). Ezékiás után Manassé félévszázados rémuralma következik. Érdemes lenne közelebbről megvizsgálni, hogy az ezékiási reformáció nacionalizmussal való keveredésének, és az ebből fakadó eredménytelen véráldozatnak milyen szerepe volt abban, hogy Manassé az egyedüli kiútnak az asszír-hűség útját látta? Nyilván eszébe sem jutott szétválasztani az előző mozgalom lényegi erényeit és hordalékelemeit. De elvárható lett volna-e tőle egyáltalán, ha egyszer magukban a reformáció részvevőiben is egybemosódtak? Nem fordulhat-e elő, hogy a mai reformációk hordalékanyaga sokakat szintén kiábránduláshoz és a megújulással szembeforduláshoz vezet.

4. Jóval később – de még a jósias reform korábbi átélői, Jeremiás és kortársai – vitatkoznak Egyiptomban. A próféta ellenfelei a maguk sajátos „történetteológiájával” két részre osztják életüket: arra az időszakra, amikor még *tömjéneztek az ég királynőjének, és italáldozatot mutattak be neki*, meg a reformáció idejére (*amióta abba hagyták a tömjénezést, és nem mutatnak be többé italáldozatot az ég királynőjének*), az előzőnek az eredményeit így foglalták össze: „*jóllaktunk kenyérrel, jó dolgunk volt, és nem kerültünk veszedelembé*”. A reformáció mérlege: „*mindenben szűkölködünk, fegyver és éhínség miatt pusztulunk*”.¹⁶ Teológiailag nem volt ugyan igazuk, de történetileg igen. Az asszír-hűség idején – lega-

lábbis a fenntartandók fenntartásával – valóban jól ment dolguk. És megfordítva: a nacionalizmussal kevert reformáció után valóban mindig eljöttek az inség napjai.

5. Volt azonban ennek a reformációnak a közvetlen eredményeken túl egy felmérhetetlenül fontos távolhatása is. Az elbeszélésekből kiolvashatóan nagyon sok minden a kultusz megreformálása körül folyt, és egy nagy ünnepségben csúcsosodott ki, a reformációhoz kiindulást vagy döntő lökést (forrásaink ebben nem egyértelműek) a *könyv*, a megtalált könyv adott. Nem sokkal ezután a nép fogságra ment, a kultusz kényszerűen megszűnt, de a jövő követendő útjaként megmaradt a *קִיבוּץ*, a *λόγος*, az *ige*.

Jegyzetek

1. A kapott cím mellé szándékosan illesztettem e zsurnalisztikus alcimet. Provokatív szándékkal, de a következetesen végigvitt elemzés szándéka nélkül, hiszen az túllépne a vitaindítás feladatkörén.

2. E közgyűlés címe is: „Missziói közgyűlés”. Napirendje azonban kétségbeejtően hasonlít minden más közgyűlés napirendjére. Bátran lehetne egyszerű beszámoló közgyűlésnek is nevezni.

3. John Bright: Izráel története, 270.

4. 2Rg 18:7b

5. *Vagy azt mondjátok nekem: „Istenünkben, az Úrban bízunk?! De hiszen az ő áldozóhalmait és oltárait szüntette meg Ezékiás! Júdának és Jeruzsálemnek pedig megparancsolta: »Csak ez előtt az oltár előtt borulhattok le, itt, Jeruzsálemben!«*”

6. A vidéket végigdúlta az ellenség, a főváros viszont nagyon nehezen megostromolható volt; s ha mégis, akkor a váltságdíjat szintén sokkal könnyebben elő tudta teremteni, mint a vidéki városok.

7. 2Kir 21:23–24

8. Ámós pl. jó előre megmondta, hogy Samáriára bünei miatt katasztrófa vár; de a prófétai történelemértelmezés utólag is hangsúlyozta, hogy a bukás a hűtlenség következménye volt.

9. 2Kron 30:10–12

10. Ez még a mi magyar népünkre is áll, pedig mi a hazafiaskodás helyett mintha talán az exoteromániára (a külföld fenntartás nélküli majmolására) hajlanánk inkább. Ez egyébként éppúgy megnyergelhető, és az ügy szempontjából ugyanolyan megbízhatóan.

11. Az ellenmondásokban bővülködő, istengyalázó szövegben ott van a 2Kir 18:25 is.

12. 2Kron 25:31

13. Ezt kérdezi fiától: „*Attól leszel király, hogy halmazod a cédrust? Apád talán nem evett és nem ivott? De törvényesen és igazságosan járt el: ...Jogához segítette a nyomorultat és a szegényt, ezért ment jól a dolga.*”

14. 2Kir 17:7–11 (hézagolva)

15. 2Kir 18:4

16. Jer 44:17b–18